

*Є.М. БІЛЕЦЬКИЙ, доктор біологічних наук,
професор кафедри
Д.І. МАЛЮКІНА, здобувач
Харківський національний аграрний університет
імені В.В. Докучаєва*

Про екологічний та фітосанітарний стан агроценозів в Україні

Постановка проблеми. Стабільний розвиток аграрного сектору економіки – одна з актуальних проблем сучасності. У сільськогосподарському виробництві особливо тісний зв'язок економічних та екологічних чинників. Так, останні, серед яких вагомими чинниками є посухи й шкідливі комахи, можуть негативно впливати на формування врожаю, його кількість і якість. Вони відомі людству з часів заснування землеробства та завжди були й залишаються важливими, а в деякі роки вирішальними чинниками економічної стабільності сільськогосподарського виробництва.

Останніми роками значно погіршився екологічний та фітосанітарний стан агроценозів України. Протягом останніх п'ятдесяти років такі екстремальні явища повторюються частіше, при цьому тривають кілька років поспіль, що негативно позначається на стабільності сільськогосподарського виробництва. Проте закономірності багаторічної динаміки посух і масових розмножень шкідливих комах вивчені недостатньо й не розроблені методи їх довгострокового прогнозування.

Актуальність цієї проблеми безсумнівна. Не випадково її пріоритетні питання висвітлені в «Наукових основах національної стратегії сталого розвитку України» [11], а саме запровадження екологічно орієнтованої системи ведення сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кризову ситуацію в сільському господарстві внаслідок жорсткої посухи 2003 року проаналізовано в доповідях позачергової

сесії Загальних зборів на той час Української академії аграрних наук [12]. Стан зернового ринку за 2002-2003 роки висвітлено в багатьох публікаціях. При цьому в їх переважній більшості лише констатується низка проблем щодо продовольства, без аналізу жорсткої посухи 2003 року, її причин і передбачення [9].

Чергова посуха відбулася в 2007 році. Вона охопила значну територію степової зони України, а саме Крим, Херсонську, Миколаївську, Одеську, Запорізьку, Кіровоградську, Донецьку, Луганську, Дніпропетровську та Черкаську області. У цьому величезному регіоні в квітні-травні й на початку червня не було атмосферних опадів [16]. У 2007 році негативний вплив посухи посилювався ще надто засушливою осінню та аномально теплою і майже безсніжною зимою [16].

Унаслідок посухи 2012 року основні збитки були нанесені сільськогосподарським підприємствам південних, деяких східних та центральних регіонів України [6]. У Росії (Поволжя) в 2012 році від посухи загинуло 500 тис. га пшениці озимої, мала місце загибель кукурудзи і соняшнику (за даними ЗМІ).

Статистика масових розмножень небезпечних видів комах – шкідників за тривалий історичний період наведена в монографії [3]. Доведена їх синхронізація із роками різних змін сонячної активності й посух.

Мета статті – визначити системні закономірності багаторічної динаміки посух і масових розмножень деяких видів шкідливих комах, їх економічне значення та розробити алгоритми довгострокового прогнозування їх в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Майже 60% сільськогосподарських угідь України знаходиться в зоні ризикованого землеробства і зазнають час від часу негативного впливу екстремальних погод-

них умов, насамперед від посух. Нами узагальнено й значно доповнено історичні відомості про посухи в різних регіонах світу за період 1710-2012 роки (табл.).

1. Історія посух у різних регіонах світу [1, 4, 5, 7, 16]

№ п.п.	Рік посух	Регіон
1	1710-1711; 1731; 1743; 1747-1750; 1772-1774; 1776	Україна, Росія
2	1793-1794	Україна, Росія, Індія
3	1799-1801; 1811; 1815	Україна
4	1823-1824; 1833-1834; 1847-1848	Європа, Україна, Фінляндія, Південна Франція, Японія
5	1855-1857	Бразилія, Україна, Росія, Казахстан, Японія
6	1859-1863	Європа, Україна, Росія
7	1866; 1868; 1871-1872	Гватемала, Європа, Україна, Росія, Німеччина, Індія, Японія
8	1875-1878	Європа, Україна, Росія, Індія
9	1880-1881	Європа, Україна, Росія, Казахстан, Японія
10	1883-1886	Європа, Україна, Росія, Південний і Центральний Казахстан
11	1889-1892	Європа, Україна, Росія, Мексика, США
12	1894-1896; 1901; 1903-1904	Європа, Україна, Росія, Німеччина, Канада, США
13	1906-1909	Європа, Україна, Росія, Південний і Центральний Казахстан
14	1911	Європа, Україна, Росія, Канада, Південна Африка
15	1914-1916	Європа, Україна, Росія, США
16	1918	Європа, Україна, Росія
17	1920-1922	Європа, Україна, Росія, Казахстан, США, Південна Африка
18	1928-1930	Європа, Україна, Росія, Індія
19	1933-1934; 1937	Європа, Україна, Росія, США
20	1942-1944; 1946-1947; 1952-1957	Україна, Росія, Казахстан, Узбекистан
21	1961-1964	Європа, Україна, Росія, США
22	1966	Європа, Україна, Росія, Сахель, США
23	1968-1969; 1972	Європа, Україна, Росія, Казахстан, Сахель, США
24	1975	Європа, Україна, Росія, Казахстан, США
25	1981	Україна
26	1983-1984	Австралія, Африка, Європа, Україна, Індонезія, Каліфорнія, Філіппіни, Шрі-Ланка
27	1986-1987	Європа, Україна, Росія
28	1991	Європа, Україна, Росія, Північний Казахстан
29	1994-1996; 1998-2000	Бразилія, Європа, Україна, Мадагаскар, Філіппіни
30	2003; 2007	Європа, Україна, Росія, Казахстан
31	2010; 2012	Європа, Україна, Росія, Канада, Казахстан, США, Чорногорія, Франція

Примітка. Сахель – назва перехідної смуги (до 400 км) від пустель Сахари до саван Західної Африки.

Історико-статистичний аналіз даних таблиці доводить про просторово часову повторюваність посух у різних регіонах через 2-3, 4-5, 7-9 років із середнім періодом приблизно 6 років. При цьому виділяються також сторічні цикли: 1747-1750 і 1847-1848; 1833-1834 та 1933-1934; 1883-1886 і 1983-1984; 1894-1896 та 1994-1996 роки. Циклічну динаміку посух моделює сонячна й геомагнітна активність, які синхронізовані з глобальною атмосферною циркуляцією (ГАЦ) [2,5,10,13,17].

Виявивши зв'язок посух із сонячною і геомагнітною активністю, Т.В. Покровська

[13] достеменно завбачила «дефіцит опадів» у 1972 році на європейській території й чергову посуху в Казахстані в 1974 році. Є.М. Білецьким 30 років тому показано, що температура повітря, атмосферні опади, урожайність пшениці та жита, а також масові розмноження деяких небезпечних шкідливих комах синхронізовані з роками різких змін сонячної активності [2].

Економічне значення посух. У 1964-1966 і 1972-1974 роках через жорсткі посухи різко знизилася виробництво продовольства, в період глобальної посухи 1972 року світові запаси зерна скоротилися на 33 млн т [5].

За період Сахельської посухи (1968-1972 рр.) на третину зменшилось озеро Чад, припинилися розливи найбільших річок Африки – Нігера і Сенегала, повисихала більшість колодязів із питною водою. Раніше родючі землі перестали давати врожаї, загинула велика кількість худоби. В результаті цієї кліматичної аномалії загинуло більше 250 тис. людей. Сахельська посуха охопила територію 5,2 млн кв. км із населенням понад 60 млн осіб [5].

У 2010, 2012 роках від посух постраждали мешканці Європи, Канади, Казахстану, Іспанії, Росії, США, України.

За даними І.Є. Бучинського [7], у 1747 році через жорстку посуху в Україні загинули ярі культури, а восени 1953, 1955, 1957, 1962, 1963 і 1969 років – великі площі пшениці озимої.

У 2003 році в південно-східних областях України опадів не було два місяці, а відносна вологість повітря тривалий час не перевищувала 30%. У результаті пшениця озима загинула на площі 5,2 млн га, або 65% загальної площі [12]; валовий збір зерна у 2003 році знизився на 32,5%, пшениці озимої й жита – на 75% від багаторічного рівня [9].

За прогнозами науки, такі критичні роки в поточному столітті будуть значно частіше [12]. Дійсно, в 2007 році жорстка посуха охопила значну територію степової зони України, а через п'ять років – чергова жорстка посуха в 2012 році. В той рік недобір урожаю пшениці порівняно з 2011 роком був 18 ц/га, ячменю – відповідно 17 ц/га [6].

Останні посухи доводять про те, що екологія сільського господарства значною мірою залежна від них. Тому дослідження закономірностей їхньої багаторічної динаміки і довгострокове прогнозування – одна з важливих задач.

Алгоритм прогнозування початку чергових посух в Україні. На основі закону про циклічну динаміку природних систем, синхронізовану з багаторічною динамікою сонячної активності, й міжсистемного методу прогнозування [3, 17] нами розроблено алгоритм довгострокового прогнозування початку чергової посухи в Україні. За 1710-2012 роки в Україні відбулася 51 посуха. За цей період різкі зміни сонячної активності

мали місце в такі роки: 1711-1712, 1716, 1718-1719, 1723, 1727, 1729, 1732-1734, 1736, 1738, 1741, 1744-1745, 1748-1749, 1750-1751, 1754-1755, 1757, 1761-1762, 1765-1766, 1769, 1771-1778, 1780, 1782, 1784, 1786, 1788, 1790, 1793, 1795-1796, 1798-1799; 1801, 1805, 1807, 1810, 1813, 1815-1816, 1818, 1821, 1823, 1826, 1829, 1831, 1833, 1836-1838, 1841, 1843, 1845, 1847-1850, 1854-1856, 1859-1862, 1865, (1868), 1870-1875, 1877-1878, 1880, 1882-1887, 1890, 1892-1894, 1896, 1899; 1900-1901, 1903, 1905-1908, 1910-1913, 1915, 1917-1918, 1920, 1922-1925, 1927-1931, 1933-1937, 1939-1944, 1946-1948, 1950, 1952, 1954-1957, 1959, 1961, 1963-1964, 1966-1969, 1971-1973, 1975-1979, 1981, 1983-1984, 1986-1989, 1991, 1993, 1995, 1997-1998, 2000, 2003-2004, 2006-2007, 2010-2013 [2, 9, Інтернет].

За 1710-2012 роки з 51 наявних в Україні посух 43 відбулися точно в роки різких змін сонячної активності, або 84,3%, в інші роки 8 посух – 15,7%. Відомо, що остання жорстка посуха була в 2012 році (табл.), до нього додаємо 6 років (середній період між черговими посухами) і виходить, що початок наступної посухи в Україні слід очікувати в 2018 році. Сто років тому посуха в Україні була в 1918 році.

Хроніка масових розмножень шкідників в Україні (назва, роки масових розмножень і середній період між черговими спалахами чисельності).

Совка озима – *Scotia segetum* Schiff. Масові розмноження її відбувалися в Україні у 1823-1825, 1836-1840, 1846-1850, 1861-1863, 1871-1873, 1880-1881, 1893-1896, 1899-1900, 1907-1908, 1915, 1918, 1923-1925, 1935-1937, 1946-1950, 1956-1957, 1964-1968, 1971-1973, 1981-1984, 1997-1998 і 2007-2008 роках. Повторюваність масових розмножень у часі через 3-5, 8-9, 10-13 років, середній період – 9 років. Сторічні цикли: 1823-1825 і 1923-1925; 1846-1850 та 1946-1950; 1871-1873 і 1971-1973; 1907-1908 та 2007-2008 роки.

Метелик лучний – *Margaritja sticticalis*. Масові розмноження цього шкідника в Україні мали місце в 1855, 1869, 1880, 1901, 1912-1913, 1920-1921, 1929-1932, 1935-1936, 1956, 1975, 1986-1988 і 2011-2013 роках.

Вони повторювались у часі через 8-9, 11,14 років; середній період – 13 років.

Жужелиця хлібна – *Zabrus tenebrioides* Goeze. За період з 1863-2003 років масові розмноження були в 1863-1864, 1880-1881, 1903-1905, 1923-1925, 1931-1932, 1946-1947, 1952-1953, 1957-1959, 1963-1964, 1966-1967, 1979-1984, 1991-1992 і 2003-2007 роках. Повторюваність їх у часі через 2-4, 8-9, 10-2 років; середній період 11 років. Сторічні цикли 1863-1864 і 1963-1964; 1093-1905 та 2003-2007 роки.

Хлібні жуки – *Anisoplia austriaca* Hrbst. За останні 162 роки (1841-2003) в степовій і лісостеповій зонах України відбулося 17 спалахів масового розмноження хлібних жуків, а саме в 1841-1842, 1845-1846, 1856-1857, 1860-1861, 1868-1869, 1879-1880, 1886-1887, 1896-1903, 1906-1910, 1915-1917, 1924-1925, 1936-1939, 1956-1957, 1962-1964, 1966-1969, 1980-1984, 2003-2007 роках. Повторюваність спалахів чисельності в часі через 4, 7-9, 11 і 23 роки. Середній період – 11 років. Сторічний цикл 1856-1857 та 1956-1957 роки.

Черепашка шкідлива – *Eurygaster integriceps* Put. За період 1890-2008 років в ореолі її масових розмножень (головним чином Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська і Херсонська області) було 11 спалахів чисельності, а саме 1890-1896, 1901-1904, 1909-1912, 1925-1926, 1937-1941, 1954-1956, 1967-1968, 1972-1973, 1980-1984, 1997-1998, 2008-2009 роки. Повторюваність їх у часі 5,8, 11-13 років, середній період – 11 років.

Довгоносик буряковий звичайний – *Bothynoderes punctiventris* Germ. Масові розмноження його в зоні бурякосіяння відбувалися в роки: 1851-1855, 1868-1869, 1875-1877, 1880-1881, 1892-1893, 1896-1897, 1904-1906, 1911-1912, 1920-1922, 1928-1930, 1936-1940, 1947-1949, 1952-1957, 1963-1964, 1973-1976, 1986-1988, 1998-2000, 2010-2012. Повторюваність у часі через 8-9, 11-13 років; середній період – 9 років.

Економічне значення шкідливих комах (совки озимої, метелика лучного, жужелиці хлібної, жуків хлібних, черепашки шкідливої та довгоносика звичайного бурякового).

Масове розмноження совки озимої у 1924 році охопило величезну територію, а збитки, що були нанесені її гусеницями, становили 18 млн крб. Лише в Україні вони знищили 400 тис. га озимих культур [8].

Метелик лучний у 1901 році масово розмножувався в степовій і лісостеповій зонах, а збитки від нього в регіоні вирощування конопель становили понад 5 млн крб., в зоні бурякосіяння – відповідно 30 млн крб. [8]. У 1929 році його масове розмноження відбулося на території від Східного Сибіру до західних меж колишнього СРСР, а також у Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщині, Чехословаччині й Югославії. Збитки, за приблизними підрахунками, становили 200 млн крб. Лише в 1980-1981 роках личинки жужелиці хлібної пошкодили сходи пшениці озимої в південних, східних, центральних і західних областях України на площі близько 1 млн га (ЗМІ). Жуки хлібні з 1870 по 1880 рік знищили врожай зернових злакових культур на суму 100 млн крб., а в 1912 році – 60 млн крб. [8, 14].

Черепашка шкідлива – широко розповсюджений шкідник зернових злакових, особливо пшениці. Її масове розмноження в 1997-1998 роках було в Україні, Росії, Болгарії, Румунії, Угорщині, Югославії, в країнах Близького й Середнього Сходу. В останніх хлібними клопами було пошкоджено 5 млн га пшениці, а витрати на проведення моніторингу та захисту рослин щорічно (1997-1998 рр.) становили 40 млн дол. США [20]. Довгоносик буряковий звичайний за 1901-1910 роки знищив буряки цукрові на площі 156 тис. га. При цьому вартість недобору врожаю дорівнювала 2 278 500 крб. [20]. У 2000 році в зоні бурякосіяння України було пересіяно 135 тис. га буряків цукрових, знищених жуками [14].

У теперішній час втрати врожаю від екстремальних чинників погоди залишаються на рівні 30-50%, а від шкідників зернових культур – до 50% [14].

Алгоритм прогнозування масових розмножень шкідливих комах в Україні. Совка озима. З 20-ти масових розмножень совки озимої 9 (95,5%) точно збіглися з роками різких змін сонячної активності й одне в 1846-1850 роках було через один рік після

(4,5%). Відомо, що останнє масове розмноження цього шкідника відбулося в Україні у 2007-2008 роках з максимумом чисельності в 2007 році. До цього максимуму (2007 р.) додаємо 9 років (середній період між початком чергових масових розмножень) і виходить, що наступне масове розмноження з імовірністю 95% слід очікувати з 2016 року. Понад 100 років тому, а саме в 1915 році, теж відбулося масове розмноження совки озимої в Україні.

Метелик лучний. З 12-ти масових розмножень цього шкідника 11 (91,7%) точно починалися в роки різких змін сонячної активності й лише одне (1869 р.) – 8,3% через один рік пізніше. Останнє масове розмноження його було в 2011-2013 роках із максимумом чисельності у 2013-му. До нього додаємо 13 років (середній період) і виходить, що початок наступного слід очікувати з 2026 року. Всі довгострокові прогнози, розроблені [3], справдилися, а саме – в 1986-1988, 2000-2002 (локальне масове розмноження) і 2011-2013 роках.

Довгоносик лучний. З 18-ти масових розмножень довгоносика 16 (89%) починалися точно в роки різких змін сонячної активності й 2 (11%) – через один рік після. Останнє його масове розмноження в зоні бурякосіяння було в 2010-2012 роках із максимумом чисельності в 2010 році. До нього додаємо 9 років (середній період) і виходить, що по-

чаток чергового масового розмноження з імовірністю 89% слід очікувати з 2019 року.

Аналогічно розроблено алгоритм початку чергових масових розмножень жужелиці хлібної – початок 2018-2019, жуків хлібних – 2017-2018, шкідливої черепашки – 2020-2021 роки.

Висновки. У процесі історико-статистичних досліджень визначено поліциклічність посух і масових розмножень шкідливих комах (совки озимої, метелика лучного, жужелиці хлібної, жуків хлібних, черепашки шкідливої та довгоносика бурякового звичайного), показано їхнє важливе значення як чинників стабільності аграрного сектору економіки.

На основі закону циклічності природних систем і міжсистемного методу прогнозування розроблено алгоритми довгострокового прогнозування чергових посух та масових розмножень шкідливих комах в Україні. Згідно з прогнозом, початок чергової посухи в Україні очікується з 2018 року, масових розмножень: совки озимої – 2016 рік; метелика лучного – 2026; жужелиці хлібної – 2018-2019; хлібних жуків – 2017-2018; черепашки шкідливої – 2020-2021; довгоносика бурякового звичайного – 2019 рік.

Цей прогноз як основу рекомендується використовувати при запровадженні екологічно орієнтованої системи ведення сільськогосподарства для прийняття оптимальних рішень щодо захисту рослин в Україні.

Список використаних джерел

1. *Бараши С.И.* История неурожая и погоды в Европе / С.И. Бараш. – Л.: Гидрометеиздат, 1989. – 238 с.
2. *Белецкий Е.Н.* Резкие изменения солнечной активности и массовые размножения вредных насекомых / Е.Н. Белецкий // Бюллетень. Солнечные данные. – 1985. – № 4. – С. 91-94.
3. *Белецкий Е.Н.* Массовые размножения насекомых. История, теория, прогнозирование: моногр. / Е.Н. Белецкий. – Х.: Майдан, 2011. – 172 с.
4. *Боголепов М.А.* Наступающие возмущения климата по историческим данным / М.А. Боголепов. – М.: Изд. НК земледелия, 1921. – 30 с.
5. *Борисенков Е.П.* Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы / Е.П. Борисенков, В.М. Пасецкий. – М.: Мысль, 1988. – 522 с.
6. *Бурка Анна.* Влияние засухи на рынок зерновых и масличных в России и Украине/ Анна Бурка, Юлия Иваницкая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://hipzmag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=687:687&Itemid=15.
7. *Бучинский И.Е.* Засухи, суховеи и пыльные бури в Украине и борьба с ними / И.Е. Бучинский. – К.: Урожай, 1970. – 236 с.
8. *Васильев В.П.* О потерях урожая, причиняемых вредителями / В.П. Васильев, В.П. Омелюта // Вредители с.-х. культуры и лесных насаждений. – К.: Урожай, 1987. – Т.1. – С. 33-38.
9. *Герасименко С.С.* Вариация урожайности зерновых культур в Украине: Причины и последствия / С.С. Герасименко, В.С. Герасименко // Научно-экономический журнал. – 2004. – № 5. – С. 140-144.
10. *Дружинин И.П.* Долгосрочный прогноз и информация / И.П. Дружинин. – Новосибирск: Наука, 1987. – 356 с.
11. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України / [За наук. ред. акад. НААН д.е.н., проф. М.А. Хвесика]. – К.: ДУІЕТСР, 2013. – 40 с.

12. Науково-практичні підходи до ведення сільського господарства за екстремальних погодних умов / Матер. позачергової сесії Заг. зборів Української академії аграрних наук 15 лип. 2003 р., м. Київ. – К.: Аграрна наука, 2003. – 144 с.
13. Покровская Т.В. Синоптико-климатические и гелиогеофизические долгосрочные прогнозы погоды / Т.В. Покровская. – Л.: Гидрометеиздат, 1969. – 254 с.
14. Стратегія і тактика захисту рослин. Т. 1 Стратегія; за ред. акад. НААН, д-ра біологічних наук, проф. В.П. Федоренка. – К.: Альфа-стевія, 2012. – 500 с.
15. Черенкова Е.А. Засухи в Украине в ситуации влияния квазидвухлетней цикличности глобальных атмосферных процессов / Е.А. Черенкова // Геополитика и экономика регионов. – 2014. – № 10. – С. 938-942.
16. Черенков Анатолий. Урожайность когда засухи уже не случайность / Анатолий Черенков, Сергей Крамарев, Сергей Красненков и др. // Зерно. – 2001. – № 11.
17. Чижевский А.Л. Космический пульс жизни. Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия / А.Л. Чижевский. – М.: Мысль, 1995. – 768 с.
18. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю.В. Яковец. – М.: Наука, 1999. – 448 с.
19. Яковец Ю.В. Глобальные экономические трансформации XXI века / Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 2011. – 382 с.
20. SP-IRM Ann. R 1997-1998 International Center for Agricultural Research in Dry Areas. – 1998. – P. 25.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

*

УДК 631.115.11: 636.033:636.034

*М.М. КРОПИВКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Розвиток кормовиробництва в господарствах населення

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу чимало працівників Мінагрополітики України, а також науковців розглядають господарства населення як свого роду константу, що за будь-яких умов забезпечуватиме продуктами харчування членів домогосподарств, одночасно виробляючи вагому частку сільськогосподарської продукції й сприяючи розвитку сільських територій. При цьому, незважаючи на роль господарств населення у забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави, підтримка їхньої діяльності як із боку України, так і колишнього СРСР мала, у кращому випадку, епізодичний характер, а розроблені шляхи та напрями щодо стимулювання підприємництва членів цих господарств спрямовані на реалізацію тактичних завдань аграрної політики.

До того ж можливості реалізації будь-яких вагомих інвестиційних проектів,

пов'язаних із розвитком господарств населення, суттєво ускладнені внаслідок їхніх недостатніх можливостей щодо акумулювання необхідного обсягу фінансів за рахунок власних джерел і практичної неможливості забезпечення необхідного фінансування за рахунок позичених чи залучених джерел.

Так, спроби урядовців щодо подолання хронічного дефіциту державного бюджету зменшенням обсягу дотацій, виплат, прямого державного кредитування й фінансування інвестиційних проектів та інших видатків, пов'язаних із підтримкою діяльності господарств населення, виокремлення з їхньої сукупності особистих селянських господарств, члени яких вважаються самозайнятими, а отже й не мають права на одержання державної допомоги по безробіттю, призвели до збільшення міграції членів господарств населення в міста та за межі нашої країни, а ускладненість їхнього працевлаштування у сільській місцевості й практична відсутність

© М.М. Кропивко, 2015